

2. Euripides, *Orestes*, available at: http://lib.ru/POEEAST/EVRIPID/evripid2_5.txt (in Russian).
  3. France, A. (1977), "The Gods Are Athirst", trans. from Fr., *Collected works in 5 vols.* Vol. 4 [Bohy zhadaui, per. z fr., Tvory v 5 t. T. 4], Dnipro, Kyiv, pp. 353-536. (in Ukrainian).
  4. Jung, C.G. (2007), *Analytic psychology: theory and practice: Tavistock lectures*, trans. from Germ. [*Analitychekaya psihologiya: teoriya i praktika: tavistockskie lektsyi*, per. z nim.], Azbuka-Classica, Saint-Petersburg, 240 p. (in Russian).
  5. Jung, C.G. (1986), «Analytic psychology», in Galperin, P.Y. (Ed.), *History of foreign psychology* [«Analitychekaya psihologiya», *Istoriya zarubezhnoj psihologii*], Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, Moscow, 344 p. (in Russian).
  6. Nora, P. (2014), *Present, nation, memory*, transl. for Fr. A. Repa [Teperishnie, natsiia, pamiat], Cleo, Kyiv, 272 p. (in Ukrainian).
  7. Shalaginov, B.B. (2002), *Faustus by Goethe: Mystery. Myth. Utopia: to the problem of the spiritual human essence in German literature on the border of 18th - 19th centuries*, [*Faust Gete: Misteria. Mif. Utopia: do problem sutnosti duhovnoyi byudny v nimetskii literaturi na mezhi 18-19 st.*], Vezha, Kyiv, 280 p. (in Ukrainian).
  8. Vjosek, V. (2012), *History - Culture - Metaphor: rising of non-classic historiography; about historical mentality*, trans. from Polish [*Istoriya - Kultura - Metafora: postannia neklasychnoi istoriografii; pro istorychne myslennia*, per. z pol.], Nike-Center, Kyiv, 296 p. (in Ukrainian).
- Zborovska, N.V. (2003), *Psychoanalysis and literature criticism* [*Psyhoanaliz ta literaturoznavstvo*], Academvydav, Kyiv, 392 p. (in Ukrainian).

ДИСКУРС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В РОМАНІ Й. РОТА «ГРОБІВЕЦЬ КАПУЦИНІВ»

Анастасія Витрикуш

Аспірант,

Кафедра світової літератури,

Львівський національний університет імені Івана Франка (УКРАЇНА),

79000 м. Львів, вул. Університетська, 1,

e-mail: nastuniavneti@gmail.com

UDC: 821.112.2(436)*06.09(092)Рот

РЕФЕРАТ

Мета. Проаналізувати рефлексії пережитої письменником історичної події та спосіб її літературного естетизування в його пізньому романі «Гробівець капудинів». **Дослідницька методика.** Застосовано комплексний підхід, що передбачає поєднання культурно-історичного методу, принципів нового історизму, у тому числі біографічного аналізу. **Результати.** Охарактеризовано прикмети зображення Першої світової війни в художньому письмі Й. Рота. Висунуто спроби пояснення причинно-наслідкових зв'язків цих прикмет, інтенції автора. Взято до уваги елементи автобіографічності, а також контекст актуальних подій у період написання роману. **Наукова новизна.** Як відомо, Велика війна – один з основних мотивів творчості Й. Рота, якому, однак, дослідники його спадщини приділили недостатньо уваги, здебільшого розглядаючи цей мотив у контексті падіння Дунайської імперії, втрати батьківщини письменником тощо. На сьогодні тему Великої війни, як і мілітарний дискурс у прозі Й. Рота, не виділено в окреме дослідження, яке б охоплювало літературний образ війни у співвідношенні з реальним історичними тлом. Саме цей аспект досліджується у статті, чим і зумовлена її актуальність та новизна. **Практичне значення.** Матеріал статті

може бути використаний у подальшому дослідженні творчої спадщини Й. Рота, дискурсу Першої світової війни в літературі й назагал австрійського літературного процесу I половини ХХ ст.

Ключові слова: Йозеф Рот, Перша світова війна, Гробівець капуцинів, мілітарний дискурс.

ABSTRACT

Anastasiya Vytrykush. Discourse of World War I in Joseph Roth's novel «The Emperor's Tomb».

Aim. The aim of the article is to analyse J. Roth's reflections on the experienced historical event and the type of its literary aesthetization in his late novel «The Emperor's Tomb». **Methods.** This investigation is based on a complex approach, which includes a combination of the culture-historical method and principles of new historicism, including biographical analyze. **Results.** The features of I World War's presentation in Roth's writing manner are described. The attempts to explain the cause-and-effect relations of these features and of the author's intention are developed. The autobiographical elements and the context of actual events in the time of the novel's appearing are considered. **Scientific novelty.** The Great War belongs to the most important motives of J. Roth's work, though the researchers of his prose didn't pay particular attention to it, examining it mostly as a context of Austrian-Hungarian's collapse, loss of the writer's fatherland. The topic of the Great War, the same as military discourse in Roth's prose is not researched separately yet, in combination with correlation to real historical facts – this is been investigated in the article, this determines it's actuality. **Practical meaning.** The material of this article can be used for the further study of J. Roth's work, discourse of World War I in the literature and the Austrian literary process of the first half of 20th century.

Key words: Joseph Roth, World War I, The Emperor's Tomb, military discourse.

Наукові дослідження творчості Й. Рота ведуться від середини ХХ ст. і мають багато здобутків. При цьому більшість ротознавців зосереджувалися на проблемах Габсбурзького міфу та світу східного єврейства (Ф. Гакерг, К. Маґріс, Т. Монолатій). Вітчизняні науковці передовсім досліджували проблематику Галичини чи назагал України у прозі Й. Рота (Л. Цибенко, П. Рихло, Г. Петросаняк, Т. Кияк, О. Коцюба, Т. Гаврилів; німецька дослідниця А.-Г. Горбач). Із прози письменника об'єктом літературознавчого аналізу найчастіше стає роман «Марш Радецького»: Г.-Ю.Бенінг, Д. Вундерліх, Г. Шайбле, Л. Базірева. Серед закордонних дослідників, які серед іншого об'єктом наукового зацікавлення обирають «Гробівець капуцинів», можна назвати Г. Нюрнберґера, С. Райнґардта, Г. Штрітматтера, серед українських вчених – Д. Затонського, І. Андрущенко (він, до речі, переклав цей роман на українську мову), Ю. Прохаська. Дискурсу Першої світової війни у творчості Й. Рота торкалися А. Штанґл, А. Волдан.

Перша світова війна – наскрізна тема у творчості видатного австрійського прозаїка Йозефа Рота. Це зумовлено тим, що він особисто брав у ній участь як військовий журналіст. Серед його спадщини найширшого, найяскравішого вияву літературне відображення згаданої історич-

ної події набуває в романах «Марш Радецького» (1932) та «Гробівець капуцинів» (1938), також «Втеча без кінця» (1927) та «Йов» (1930).

Перші два романи з цього переліку мають певні спільні прикмети, на підставі яких деякі дослідники об'єднують їх у дилогію [3, с. 123; 1, с. 10]. Літературознавець Ю. Прохасько, до прикладу, відносить ці два романи до так званого «східного циклу» [5, с. 335] (східний варто розуміти як пов'язаний зі Східною Галичиною, Східною Європою, Сходом Дунайської імперії). Власне, спільні прикмети романів «Марш Радецького» та «Гробівець капуцинів» – це простір, епоха, атмосфера австрійського прикордоння, деякі персонажі. За словами Ю. Прохаська, в романах східного циклу, у тому числі й обидвох зазначених, «достоту ідентичні фігури, груп фігур», при цьому маються на увазі «як фігури думки та мови, так і в розумінні персонажів та постатей» [5, с. 336]. До прикладу, «фігури Каптурака, Самешкіна [також Менделя Зінгера], так само легко переходять із роману в роман, як дезертири, перемитники та прикордонні злочинці з підросійської Волині в підавстрійську Галичину й навпаки» [5, с. 336]. Одначе, спільних рис недостатньо, аби стверджувати про наявність певної жанрової єдності. До того ж сам автор ніколи ці романи не вважав дилогією, циклом тощо.

«Гробівець Капуцинів» (ще перекладають «Крипта капуцинів») – один з останніх романів Й. Рота. Станом на час публікації (1938 рік) автор усвідомлював себе уже письменником, а не журналістом; власне, він пройшов «еволюційний» шлях від публіциста до романіста, шлях від малих фейлетонів, через середні за обсягом репортаж і до великих за розмахом романів. Тоді його письменницький хист остаточно викристалізувався, а світогляд досяг чи не найсильнішого скептицизму щодо існуючого ладу з відтінком меланхолійної туги за Австро-Угорщиною та Габсбургами. Після Першої світової війни минуло достатньо часу, щоб на її події можна було подивитися відсторонено, аналітично, емоційно нейтрально. Інакше кажучи, вона викристалізувалася у свідомості письменника й стала історією. Саме такий погляд на цю особисто пережиту історичну подію ліг в основу згадуваного твору.

В романі йдеться про життєвий шлях молодого Франца Фердинанда фон Тротти, який з проголошенням війни добровільно йде служити офіцером, під час першого ж бою потрапляє в російський полон, опиняється в Сибіру, де перебуває до кінця війни. Тоді повертається додому, до Відня, переживає негативні враження від змін, якого зазнало суспільство, намагаючись в ньому адаптуватися.

Перебіг подій у тексті хронологічно охоплює всю Велику війну¹. Показано її причини, передумови та передвісники, перипетії докола воєнних дій, життя в полоні і повоєнне австрійське суспільство, що страждає від довготривалих наслідків війни. Примітно, що у творах Й. Рота, які стосуються воєнних дій, бачимо не батальні сцени, а все, окрім них.

Війна у Рота – поняття тривале у часі й локалізоване у просторі, поняття політичне, історичне, але передусім соціальне. Щодо просторового аспекту, то письменник спрямовує свій погляд не лише на Відень, центр імперії, а й на її периферію – віддалену провінцію «Галіція й Лодомерія», що стала полем бою, а також частково на сибірську В'ятку. В такий спосіб демонструється погляд на війну в різних локальних просторах.

Соціальний аспект проявляється в змалюванні широкої палітри колоритних персонажів і того, як їх зачіпає війна. Крім того, всі воєнні події індуктивним чином подані крізь призму особистого життя типового представника австрійської аристократичної молоді того часу, лейтенанта Тротти, в постаті якого, слід зауважити, багато автобіографічних елементів автора. На прикладі головного героя та його оточення, що представляло різні верстви населення та різні народності, варто уявляти картину всього австрійського суспільства на межі Габсбурзької та пост-Габсбурзької епох. З огляду на все перелічене, можна зазначити, що в даному романі велику історичну подію автор подає ґрунтовно, глобально, багатогранно, беручи до уваги різні її аспекти, деталі, тонкощі, причинно-наслідкові зв'язки, демонструючи усю суспільну строкатість, прикметну для Дунайської імперії.

Оповідь в романі має ретроспективний характер: вона ведеться він імені головного героя лейтенанта Тротти. Протагоніст розповідає про свої воєнні й післявоєнні спогади, аж поки наприкінці не прив'язується до позначки теперішнього: «у страхітливі дні «аншлюсу» [8, с. 598] він, зневірений, бажає заглянути до гробівця монахів-капуцинів, щоб вклонитися покійному цісареві Францу Йосифу I. На ретроспективність вказують формулювання наکشталт: «*лише згодом я збагнув, що...*» [6, с. 482], «*ми ще не здогадувалися про це*» [6, с. 483], «*нам здавалося тоді...*» [6, с. 483]. Якщо говорити про хронотоп Першої світової війни, то його літературне відображення виходить за офіційно прийняті рамки

---

¹ Станом на сьогодні, *Велика війна* – загальноприйнятий термін історичної науки, який позначає те саме поняття, що й Перша світова війна. Примітно, що за життя Й. Рота це словосполучення ще не усталилося як термін, він пише його з маленької букви, вживаючи як метафоричний, образний вислів. Напр., у «Подорожі Галичиною» 1924 р.: «das große Schlachtfeld des großen Krieges» – «велике поле бою великої війни».

1914–1918 рр. Хронологічні межі розповіді чітко окреслені: вона охоплює події від весни 1913 р. і до весни 1938 р. Тобто «теперішнє» Тротти співпадає з «теперішнім» читача, адже, як уже згадувалося, роман побачив світ у 1938 р. Таким чином, співставляючи часові проміжки війни оповіді про неї, темпоральне тло в романі можна розділити на три частини: довоєнний час, час війни та повоенний час.

У довоєнній частині Й. Рот, змальовуючи суспільство напередодні 1914 р., намагається продемонструвати причини та передумови того, що спричинило світову катастрофу. Зокрема, сюди варто віднести спосіб життя суспільства, його «пороки». Одна з причин, яку відразу помітно «на поверхні» тексту, це безбожність. Подекуди вона проступає в атеїстичному дусі, подекуди як недбальство стосовно віри, що перетворилася лише на традицію: «... Ми не відчували її, ту смерть. Не відчували, бо не знали Господа. Єдиним серед нас, хто дотримувався релігійних форм, був граф Хойницький, проте не через власну побожність, а завдяки тому переконанню, що шляхетність зобов'язує його дотримуватися релігійних заповідей» [4, с. 476]. Безбожність, як бачимо, названа причиною «невідчуття» смерті, а зі смертю неодноразово в романі асоціюється війна. Слід розуміти, «ми не відчували наближення війни, бо не знали Господа».

Але цей недолік суспільного життя не єдиний: письменник змальовує широкий спектр негативних явищ у австрійському суспільстві початку ХХ ст. Щодо віденської молоді Й. Рот дослівно говорить про «скептичну легковажність, меланхолійну цікавість, злочинну недбалість, гордовиту пропасність – усі ознаки занепаду» [6, с. 462]. Серед передумов війни згадуються різні загальнолюдські гріхи. Люди вели гулящий спосіб життя, випивали в шинках, відвідували повій, не поважали сімейні цінності тощо. За таке, як можна витлумачити з тексту роману, неодмінно прийде покарання. Війну можна в цьому контексті розглядати як кару. Хто карає людство – Бог, природа, Земля чи інші надлюдські сили – в тексті не зазначено. Згадано лише, що «ті гріхи, що їх мої друзі і я брали на свою голову, аж ніяк не були нашими особистими гріхами, радше неясними, ще непомітними знаками майбутнього нищення» [6, с. 469]. На підставі зацитованих фрагментів можна зрозуміти, що передвісників та попереджень людство не помітило, засторог не усвідомило. Тож настає світова війна. Одначе, цю думку не слід розглядати як моралізаторське повчання – це було б невідповідно до світоглядності Й. Рота. Він радше нейтрально, безпристрасно оповідає вустами головного героя. Ставлення письменника до релігії та церкви кількаразово змінювалося протягом життя, як подають біографічні джерела. Саме

тому наявні в романах біблійно-моралістичні мотиви навряд чи надаються до однозначного розуміння та інтерпретування.

Так чи інакше, згадані «*єрґіхи*» всіх людей у поєднанні з «*прийдешинім руйнуванням*» викликають асоціативну паралель з біблійними легендами про Ноїв ковчег та про Содом і Гомору, спільне у них з «Гробівцем капуцинів» – мотив цілковитого знищення людства. Ця ремінісценція підкреслює всесвітні масштаби війни-катастрофи та нашої хвилюючої ідеї, що вона не настала без причин – люди ж самі й винні у її настанні. Причому, коли вона вже розпочалася, годі було щось змінити, вплинути на стихію.

Увагу письменника до наближення неймовірної катастрофи та до її причин варто розглянути в контексті часу написання роману: опублікований він у 1938 р., коли Друга світова війна ще не настала, але розпочалася щойно за рік після того. Її передвісники вже мушили бути помітні: нарощування військових потужностей в Німеччині, ідеологія Гітлерівського режиму, врешті, сумнозвісний аншлюс Австрії. Як відомо, історія має властивість циклічності. Звідси розуміємо, що Й. Рот, імовірно, намагався змалювати Першу світову так, щоб застерегти людство від нової подібної катастрофи, змусивши проаналізувати причини та передвісники попередньої, детально заглибитися у нещодавню історію та винести з неї уроки. Подібні міркування висловлює Т. Гаврилів, вбачаючи у пізніх текстах Рота пересторогу: «... Напередодні Другої світової війни Рот переймається порядком Європи. Що невідворотніше він відчуває безвихідь, відрізняючись цим від більшості своїх сучасників-одномудців, позбавлених такої проникливості, то гарячковіше вибудовує ідеальні конструкції мирного співжиття» [2]. Протиставлення миру війні, або ж «мир замість війни», є наскрізним мотивом у спадщині Й. Рота. Що яскравіше продемонстровано мирне життя, то сильніший виникає ефект спонування відмови від війни, неприхильності до неї.

Окрім змалювання того, що призвело до війни, текст роману сповнений моторошним передчуттям прийдешинього, духом передбачення. Наприклад, головний герой так оповідає про гарнізонне товариство: «Я єдиний серед них уже зауважував ознаки смерті на їх безневинних, ба навіть веселих обличчях. Вони ніби перебували в ейфорії, яку так часто вибачаєш смертельно хворим, ейфорії, що провіщала смерть» [6, с. 488]. Трохи згодом, застаючи товаришів за святкуванням майбутньої перемоги у війні, яка ще реально не розпочалася, Тротта мовить: «Годі в мені бриніло пророче відчуття, відчуття того, що ці мої товариші ще зможуть витримати офіцерський іспит, але не війну. Занадто розпеченими вросли вони у Відні» [6, с. 499]. У даному випадку, щоправда, передбачення не безпідставні, вони логічно виникають на основі аналізу опи-

саного товариства. Інші пасажі часто передають лише пророчий дух, тобто те, про що навряд чи можливо було логічним чином здогадатися наперед.

Прикладом передчуття без логічних підстав, тобто пророцтва, постає змалювання одного з містечок Східної Галичини: «Про Злотогород² ми розмовляли, кваплячись, так довго і завзято, що мене пройняв страх, щоб те містечко не зникло, і як би друзі не подумали, що Злотогород нереальний, ніби насправду його немає і я лише наплів язиком» [6, с. 479]. Тривожне передчуття справдилося – з тексту дізнаємося про сумну долю населеного пункту: «Того містечка більше немає... Війна змела Злотогород з лица Землі. Колись це було містечко, містечко невелике, проте однаково містечко. Тепер на його місці витягнулися широкі луки. Влітку там цвіте конюшина, у високій траві сюрчать коники, дощові хробаки виростають тут товсті й довжелезні, і, набачивши їх, жайворонки спускаються вниз, аби ними поласувати» [6, с. 469]. На перший погляд ідилічно-пасторальне змалювання природи лише зі згадкою, що тут колись було місто, різко контрастує з тим, що демонструє підтекст: особливих розмірів тутешні дощові черв'яки досягають тому, що мають вдосталь їжі. Це значить, що під рівнем землі опинилися не лише місто, а незліченна кількість трупів – жертв війни.

Мотив пророцтва масштабного лиха, що наближається, набуває інакшого трактування, якщо зважити на факт ретроспективності оповіді, «розповіді про спогоди». Говорячи про передвісників війни, герой роману, як і сам Й. Рот, точно знає, що потім вона таки настала, знає про її жахливі довготривалі наслідки. Створюється враження, що Тротта, аналізуючи своє життя періоду війни, життя свого покоління, намагається знайти відповіді на питання: «чого ми не помітили?» «як ми могли передбачити війну та, можливо, запобігти їй?». Це пояснює значну кількість пророчих зауваг та пересторог, а також їх наростання з наближенням до бойових дій. Можна знайти багато підтверджень цьому в романі. До прикладу, Тротта почуває «*тохмуру могутність прийдешнього*» [6, с. 500] по дорозі до свого батальйону, що розташований десь в полях і відступає під натиском ворога. Перед тим, прощаючись із

---

² У перекладі роману «Гробівець капуцинів» Ігоря Андрущенка Ротівський топонім *Zlotograd* еквівалентний Золочеві. З таким перекладом я не погоджуюся, тому в цитатах Золочів замінено на Злотогород. Річ у тім, що частково Й. Рот подає реальні топоніми, але здебільшого для нього характерні фіктивні топоніми, які він використовує задля створення колориту Східної Галичини і не тільки. Передати *Zlotograd* як Золочів означає видати вигаданий населений пункт за реальний, що спричинить недоречні асоціації.

найближчими друзями, він каже слова із символічно-пророчим відтінком: «Це буде велика довга війна, і не знати хто з нас трьох повернеться додому» [6, с. 489]. Врешті, вона розпочалася.

В образі Першої світової війни в романі складно з'ясувати, що є її початком, точніше, неможливо однозначно визначити, яку з кількох подій слід вважати за початок. Приводом до війни стало вбивство австро-угорського спадкоємця перестолу Франца Фердинанда – про цю подію Рот згадує прямо в тексті роману не, натомість згадує, що ім'я головного героя – Франц Фердинанд фон Тротта, який названий на честь ерцгерцога («архикнязя») [3, с. 458] і цим певним чином пов'язаний з долею королівської родини й назагал імперії; ймовірно, цим фактом Й. Рот натякає на фатальну зумовленість долі головного героя, що опинився серед буремних стихій світової історії.

Повернімося до початку війни. Офіційним днем її проголошення слід вважати маніфест цісаря Франца Йосифа I «До мого народу» («*An meine Völker!*») [6, с. 487]), день, коли його розклеїли по всіх містах і селищах. Історично ця подія відбулася майже за місяць після вбивства у Сараєво. Більш деталізовано, з колоритним змалюванням галицьких етносів оприлюднення маніфесту демонструє «Марш Радецького», тоді як «Гробівець капуцинів» лише згадує про нього. Однак, війна в класичному розумінні приходить не відразу з проголошенням – а тому її початком можна вважати настання власне бойових дій, зіткнення протагоніста з полем бою.

Між усіма цими почерговими етапами настання війни (атентат – маніфест – початок боїв) відбуваються зміни в характерах людей, їх поведінці, зміни в суспільному житті. Яскравим прикладом може слугувати шинок Ядловкера та його завсідники після проголошення маніфесту: замість звичної метушні «...сьогодні в шинку панувала тиша. Годі й казати, тиша якась незвична...» [6, с. 490]. Тут слід додати, що шинок розташований у галицькому містечку якраз неподалік кордону, відтепер ворожого; до того ж, поруч дислокується австрійський гарнізон. А отже, війна прийде сюди скоріше, ніж куди-інде – «завтра-післязавтра сюди можуть наскочити росіяни» [6, с. 490]. Різко змінюються «правила життя», а з ними й мислення та погляди жителів містечка. Один з прикладів – «Каптурак, найзапопадливіший і найревніший з агентів», який займався переправлянням через кордон нелегальних мігрантів, «сьогодні сидів мовчи в кутку на лавці, маленький, менший, аніж звичайно, і через те вдвічі непомітніший, немов власна мовчазна тінь. Лише позавчора він переправляв через кордон валку дезертирів <нелегальних мігрантів>...», а нині на всіх стінах висить цісарський маніфест, почалася війна, навіть всесильна корабельна агентура тепер безвладна...» [6, с. 490]. На змально-

ваному прикладі Каптурака та інших персонажів показано могутність та значення світової війни – вищої сили, незбагненної для людей, що змушує їх почуватися мурашками, які на даному етапі вже не здатні вплинути на історичну стихію: «Потужний грім світової історії змусив замовкнути малого заклопотаного Каптурака, а її раптова блискавка обернула його на тінь. Тихо й нерушно сиділи дезертири...» [6, с. 490]. З прикметним для Й. Рота духом пророцтва змальовано також зміни в постаті шинкаря: «Ядловкер і сам сидів за стійкою ніби провісник лиха, не так вісуючи лихо, як несучи його в собі» [6, с. 490]. Нещодавно «він вражав своєю врочистістю, а завдяки сріблястій бороді скидався на якогось бургомистра... а тепер був схожий на людину, що мала пустити в непам'ять усе своє минуле; здавалося, перед нами жертва історії» [6, с. 491]. Варто також звернути увагу на принагідно згадану постать «товстої білявої касирки», яку «історія немов... звільнила з роботи» [6, с. 491]. Згідно з цими пасажами, війну можемо трактувати як виток історії, представлений з підкресленою масштабністю і всеохопністю, що протиставляються порівняно «дрібним» і малозначущим окремим людям. Зрозуміла річ, що люди змінюються. Назагал ці зміни автор окреслює тезою про те, що все особисте раптом стало суспільним. Відбулася різка «переоцінка цінностей», перевстановлення життєвих пріоритетів, що, як наслідок, має помітне вираження у поведінці персонажів.

До невпізнання змінюються люди, яких ще не розпочата війна не просто зачепила, а змусила вдягнути військовий однострій. До прикладу, давній знайомий оповідача, Штельмахер, який з проголошенням маніфесту носить уніформу, заговорив уже «не тим звучним, глибоким голосом, який я <Тротта> знав багато років, та й жарт його здався силуваним» [6, с. 503]. Власне, він зауважує однострій на оповідачеві і реагує з повагою: «А вигляд у тебе нівроку!.. Не пізнав тебе! У цивільному ти геть нагадуєш якогось м'якодуха» [6, с. 503]. У цих словах, на протигагу респектові до уніформи, асоційованої з мужністю, відчутно певну тінь зневаги до цивільних осіб, тобто тих, хто з початком війни цю уніформу не вдягнули. Даний приклад демонструє свіжу зміну в суспільстві, яку помітив Й. Рот: розшарування на військових та цивільних. Обидві ці категорії існували й досі, але з моменту настання воєнного стану набули нового значення: військових стало значно більше, ніж досі, їх поважали не за їхню діяльність, а фактично – лише за вдягнутий однострій.

Зміни в австрійському соціумі, в характерах людей та їхньому ставленні до оточуючих часто-густо були типовими, спричинювали певні соціальні рухи, певну «моду», наприклад, моду на одруження. Молоді свіжоспечені військовики одружувалися поспіхом, без «усіляких обтя-

жливих церемоніальних обов'язків» [6, с. 506], та й не сильно добираючи собі пару. «Кожен мав дівчину, яка мала стати його дружиною, навіть якщо це була не рівня, а якась випадкова знайома» [6, с. 496]. Шлюбна лихоманка викликала конвеєр вінчань: «священники у ті дні працювали так швидко, як пекарі, зброярі, дирекції залізниць, фабриканти, які виготовляли картузи, і шевці, які шили однострої» [6, с. 503]. Побравшись, вирушали «з обіймів просто до війська; від кохання до загибелі» [6, с. 496]. Головний герой, ще поки перебуваючи у Відні, теж вирішує наспіх одружитися – завтра, бо післязавтра вирушає шукати свій підрозділ. Варто згадати, що у зображенні Й. Рота покоління оповідача не сприймало одруження як щось позитивне, а як тягар й пережиток давнини, до якого не варто вдаватися [6, с. 496]. Тоді стає незрозумілою причина шлюбної лихоманки серед військових новобранців. Її, аналізуючи глибше, слід шукати в сприйнятті війни тотожно ймовірній смерті: потрібна не дружина як супутниця у житті, а треба, щоб хтось чекав повернення із війни; на випадок неповернення потрібно встигнути на цій Землі бодай формально створити сім'ю. З тієї ж причини молоді юнаки масово писали заповіти [6, с. 497].

Як уже згадувалося, в романі можна натрапити на метафоричне порівняння війни з катастрофою, великим руйнуванням, також із «*великою хворобою*» [6, с. 492]. Але найчастіше війну співвіднесено зі смертю, яка є лейтмотивом. Вона, смерть, іноді набуває персоніфікованого вигляду – старця з кістлявими руками (в мові оригіналу, німецькій, смерть чоловічого роду). П'ять разів знаходимо практично дослівне повторення: «*Над келихами, які ми завзято перехилили, вже схрестила свої руки невидима смерть*» [6, с. 476], та й «*не лише над келихами..., а й над нічними ліжками, на яких ми спали з жінками*» [6, с. 497]. Однак, в «*покоління, приреченого на війну вже з народження*» [6, с. 496], було особливе ставлення до смерті. Наприклад, один із такого покоління, Тротта у роздумах доходить до висновку, що «*навіть безглузда смерть краща за безглузде життя*. – Він згадує: *Смерті я боявся. Ясна річ. Мені не хотілося вмирати. Я лише хотів сам переконатися, що можу вмерти*» [6, с. 488]. Впасти на війні йому, однак, не судилося, натомість – разом з двома друзями стати військовополоненим. Потрапивши до полону, його товариш каже: «*Для нас війна закінчилася... Нас чекає життя, а не смерть*» [6, с. 518]. Тут вкотре війна, безпосередні бойові дії, тлумачиться безпосередньо як смерть.

Попри те, що війна асоціюється зі смертю самих бойовищ, «*жахів війни*» [6, с. 515] Й. Рот не описує. Це пов'язано, ймовірно, з його анти-мілітарним, гуманним світоглядом, або ж з відсутністю у письменника особистого досвіду участі в боях. Іншими словами, можна припустити,

що письменник не змальовував того, чого не бачив. Фактом є те, що з 1916 р. Рот служив військовим журналістом, був на Східному фронті на теренах Галичини. При цьому достеменно не відомо, чи брав він участь або чи був свідком серйозних бойових дій [4, с. 48]. Врешті, в романі вони застаються «поза кадром». Доречними прикладами цього можуть бути наступні цитати: йдучи безпосередньо воювати, лейтенант Тротта «мав, правлячи за якогось самотнього блудягу, пристати до полку, який тікав і сам не знав, де йому приткнутися» [5, с. 514]. Далі констатується характерна для фронту прикмета: «залізничні колії були зруйновані» [6, с. 515]. За ними йде опис найкрасивішої, найбільш натуралістичної сцени зі всього роману: «Назустріч нам <...> рухались юрби поранених, пішки або на селянських возах». Вони «лежали на ношах..., тому що їм відірвало ступню або ногу». Поруч «солдати <...> дибали поодиноці хиткою ходюю, з легкими ранами, які безнастанно кривавилися, просякаючи кров'ю білосніжні пов'язки» [6, с. 515]. Найстрашніше головний герой бачить, ще навіть не потрапивши на лінію фронту.

Наведені описи стосуються битви під Красне-Бузьком – однієї з дуже небагатьох прив'язок до конкретних історичних подій (інші – маніфест цесаря та давно минула битва під Сольферіно, яка до Першої світової війни прямого стосунку не має). Чудернацьким чином подається топонім: сьогодні Красне – населений пункт Кам'яно-Бузького району Львівської області, тобто це два різні населені пункти, які Й. Рот подає як один. Слід вважати, що ця битва – одна з серії програшних для австрійської сторони сутичок початкового періоду військової кампанії. Багато подібних локальних боїв об'єднано під назвою «Галицька битва» [7, с. 22–23]. Ось як про цей бій пише дослідник творчості Й. Рота Гельмут Нюрнбергер: «У відкритому полі бою австрійське військо кинулося супроти російського, та після навсуціль кривавих боїв зазнало повної поразки» [7, с. 46].

Під час цієї битви троє персонажів роману, так і не повоювавши, потрапляють до російського полону, опиняються в Сибіру, де й перебувають до 1918 р. Полон – ще один із аспектів війни, який змальовано у цілком «цивільному дусі». Про війну доводиться згадати аж після повернення додому, через її разючі наслідки.

По-перше, багато жертв становили поранені й ті, що не повернулися; зросла кількість вдів, сиріт, душевно хворих. Це очевидні й безпосередні наслідки. По-друге, за чотири роки кардинально змінилося саме суспільство. Ці зміни особливо різко сприймали ті, хто саме повернувся з фронту, маючи в пам'яті одні правила життя, а застаючи тепер зовсім інші, до яких треба пристосовуватися. Адаптація вдається далеко не всім. Так виникає сумнозвісне «втрачене покоління», яке такі відомі автори, як

Еріх Марія Ремарк, Річард Олдінгтон, Романе Ролан, Георг Тракль, Ернест Геммінгвей та інші. Й. Рот, який сам до цього покоління належав, вкладає в уста головного героя такі роздуми: «<...> лише згодом, по великій війні, що її називають світовою, називають, як на мене, з цілковитим правом і не тому, що воював цілий світ, а тому, що через неї ми всі втратили світ, наш світ <...>» [6, с. 481–482]. У цих словах проступає ще один з основних мотивів творчості Й. Рота – мотив падіння Австро-Угорської монархії, яке означало для нього втрату батьківщини. У цьому вимірі і в цей час герой Тротта нагадує долю творця-письменника.

Зміна епох, власне, і є головним, що змінилося за 4 роки у суспільстві: хто вирушав на фронт у Габсбурзьку епоху, повернувся вже у не-Габсбурзьку, точніше, у пост-Габсбурзьку. Багато людей з професією військового стали непотрібними; якщо вони перед війною не мали якоїсь професії, то адаптуватися в новому устрої було вкрай важко. Скасували шляхетський стан, тож учорашня знань часто опинялася без засобів до існування, втративши землю, маєтності. До таких належить і Франц Фердинанд Тротта вже без баронського титулу: щоб мати засобу для існування, він із матір'ю здають частину кімнат в оренду. Неприємним фактом виявляється те, що є люди, які, вибудувавши власну справу завдяки війні, розбагатіли, – фактично, розбагатіли на чужих смертях. Це, наприклад, тесть Тротти, власник фабрики картузів.

Ще один важливий відгомін війни – розвиток феміністичного руху. Це й не дивно, що через відсутність чоловіків, які пішли воювати, змінилася соціальна роль жінки, її обов'язки, але разом і її можливості для самореалізації. Цей рух Й. Рот подає в негативному контексті на прикладі дружини Тротти, Елізабет. Спершу, по приїзді чоловіка, вона приділяє значно більше уваги спілкуванню з подругою, навіть на побачення приходять вони обидві. Вона веде бізнес разом з батьком, пропонуючи власні ідеї. З огляду на таку дивно проявлену самодостатність дружини, Тротта почуває себе поруч із нею зайвим і таким, що значно менше досяг у житті. Апогеєм духовного занепаду стає вчинок Елізабет: вона кидає сім'ю, чоловіка й маленького сина, заради цікавого життя, пригод, творчої реалізації.

Завершення роману – суцільний розпач та безвихідь Франца Фердинанда Тротти, типового представника свого покоління, свого суспільства, долю якого покалічила стихія Першої світової війни.

Як підсумок, можна виокремити наступне:

– описані в романі «Гробівець капуцинів» події, а також образ головного героя Тротти мають багато автобіографічних прикмет, які зумовлені тим, що Й. Рот став свідком і, ймовірно, учасником бойових

дій (військовий журналіст на Східному фронті у Галичині; безпосередню участь в боях підтвердити або спростувати неможливо);

– до реальних історичних подій оповідь роману прив'язується лише двічі (маніфест цесаря «До моїх народів» та битва під Красне-Бузьком);

– у романі Першу світову війну зображено багатогранно, як комплексне явище, детально описано й проаналізовано передвісники та суспільні причини, що призвели до війни, а також її наслідки; на проти-вагу до цього, в дуже незначній мірі показано перебіг війни;

– серед передвісників війни названо недоладний спосіб життя австрійського соціуму, різні його «гріхи», зокрема «безбожність»;

– роман не містить жахливих і кривавих сцен боїв, руїн будівель тощо – це зостається «поза кадром»; натомість роман змальовує зміни в людині та у суспільстві (розшарування на військових та цивільних, шлюбна лихоманка, «переоцінка цінностей»);

– війна як явище ототожнюється зі смертю, подекуди смерть персо-ніфікується; є порівняння війни з «великою хворобою» та «всесвітнім знищенням»; антимілітаристськи налаштований Й. Рот не знаходить у війні нічого позитивного;

– на образ Великої війни наклало відбиток те, що автор писав свій твір через 14 років після її завершення, коли викристалізував свої спо-гади щодо подій, пережитих замолоду, змінив до них ставлення, набув скептицизму щодо існуючого ладу та меланхолійної туги за Австро-Угорщиною й Габсбургами;

– рік написання роману та спосіб відображення Першої світової війни в ньому варто розглядати як пересторогу суспільству напередодні Другої світової, яка настане вже через рік, і передвісники якої вже могли бути помітні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедрик Ю. Отже, Йозеф Рот... *Рот Й. Білі міста : Вибране* / пер. та упоряд. І. Андрущенко. Київ : Смолоскип, 1998. С. 5–10.
2. Гаврилів Т. Йозеф Рот, репортаж. URL: <https://zbruc.eu/node/34806> (дата звернення: 11.01.2018).
3. Kujak T., Kotsyuba O. Linguokulturelle Besonderheiten des Werkes von Joseph Roth. Kyiv ; Drohobytsch, 2012. 216 S.
4. Nümberger H. Joseph Roth. Hamburg : Rowolt, 1990. 158 S.
5. Прохасько Ю. Сяйво і сутінки Сходу. *Йозеф Рот. Йов. Фальшива вага*. Київ : Критика, 2010. С. 335–351.
6. Рот Й. Гробівець капудинів. *Мари Радецького та інші романи*. Київ : А–БА–БА–ГА–ЛА–МА–ГА, 2014. С. 455–583.
7. Турченко Ф. Г. Україна в Першій світовій війні. *Новітня історія України*. Київ : Генеза, 2004. С. 3–38.
8. Затонський Д. Гімн чи реквієм? *Йозеф Рот. Мари Радецького: роман* / пер. з нім. Є. Горевої. Київ : Юніверс, 2000. С. 5–10.

REFERENCES

1. Bedryk, Y. (1998), "So, Joseph Roth...", *Roth, J., The White Houses* ["Otzhe, Yozef Rot..."], Rot, J., Bili mista], Smolосkyр, Kyiv, pp. 5-10. (in Ukrainian).

2. Havryliv, T. "Joseph Roth, the reporter" ["Jozef Rot, reporter"], *Zbruch*, available at: <https://zbruc.eu/node/34806> (in Ukrainian).
3. Kyiak, T., Kotsiuba, O. (2012), *Linguocultural features of Joseph Roth's works [Linguokulturelle Besonderheiten von Josef Roths Werke]*, Kyiv and Drohobych, 216 p. (in German).
4. Nümberger, H. (1990), *Joseph Roth [Joseph Roth]*, Rowolt, Hamburg, 158 p. (in German).
5. Prochasko, Y. (2010), "Shine and twilight of the East", [*Siaivo i sotsse Shodu*], Krytyka, Kyiv, pp. 5-10. (in Ukrainian).
6. Roth, J. (2014), "The Emperor's Tomb", *Roth, J., Radetzky-marsh and other novels* ["Hrobivets kaputsyniv", Roth, J., Marsh Radetskoho ta inshi romany], A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, Kyiv, pp. 455-583. (in Ukrainian).
7. Turchenko, F. (2004), "Ukraine in World War I", *The Modern History of Ukraine* ["Ukraina v Pershii svitovii viini"], Novitnia istoriia Ukrainy, Genesa, Kyiv, pp. 3-38. (in Ukrainian).
8. Zatonyskyi, D. (2000), "Hymn or requiem?", *Roth, J., Radezky-marsh: novel* [Hymn chy rekvieim?, Roth, J., Marsh Radetskoho: roman], Yunivers, Kyiv, pp. 5-10. (in Ukrainian).

ОБРАЗ БАТЬКІВЩИНИ В ЕСЕЇ ГЕРТИ МЮЛЛЕР «БАТЬКІВЩИНА, АБО ОМАНЛИВІСТЬ РЕЧЕЙ»

Наталія Воробей

Аспірант,
Кафедра світової літератури,
Львівський національний університет імені Івана Франка (УКРАЇНА),
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1,
e-mail: nataliavorobey@gmail.com

UDC: 821.112.2-32.09"20"

РЕФЕРАТ

Мета. Метою даної статті є аналіз поняття «батьківщина», де за основу взято есе німецькомовної письменниці румунського походження, лауреатки Нобелівської премії з літератури 2009 року Герти Мюллер «Heimat oder Der Betrug der Dinge» («Батьківщина, або Оманливість речей») 1997 р. **Дослідницька методика.** Для дослідження використаний системний підхід із застосуванням біографічного, соціологічного методів і так званих Cultural Studies. На основі біографічного методу було встановлено тісний зв'язок творчості письменниці з її власним життєвим досвідом. На основі соціологічного методу було виокремлено основну тематику есею, а саме протиставлення меншина / корінне населення, мала / велика / історична батьківщина, зображення соціально-політичних проблем (життя в умовах диктатури, вплив та наслідки політики націонал-соціалізму та ін.). «Cultural Studies» висвітлюють проблематику етнічної приналежності, ідентичності, відношення так званої «популярної» корінної культури та культури меншини як штучного / чужого утворення на території іншої держави. **Результати.** У статті представлено аналіз поняття «батьківщина» у трьох різних перспективах – мала, велика, історична батьківщина, та пов'язані з ними питання ідентичності та культурної приналежності. Досліджено проблематичне відношення Герти Мюллер до поняття «батьківщина»: представлено детальний аналіз основних художніх образів батьківщини, які створюються на папері, що пов'язано з особистим досвідом письменниці. **Наукова новизна.** Стаття присвячена проблематиці поняття «батьківщина», яке в останні роки стало предметом активних досліджень в європейському просторі, а в Україні недостатньо вивчається в науково-культурній перспективі. Окрім того,